

ИЗРАЗНИТЕ СРЕДСТВА НА ИСИХАСТКАТА АПОФАТИЧНОСТ КАТО ОТРАЖЕНИЕ НА ДРЕВНИ МИСЛОВНИ МОДЕЛИ

Доц. д-р Иван Г. Илиев

(Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ – Филиал Кърджали)

THE MEANS OF EXPRESSION OF HESYCHASTIC APOPHATICISM AS A REFLECTION OF ANCIENT MENTAL MODELS

Assoc. Prof. Dr. Ivan G. Iliev

(Plovdiv University “Paisii Hilendarski” – Branch-Kardzhali)

Abstract: The article treats the means of expression of hesychastic apophaticism, used by Old Bulgarian writers of the 14th–15th centuries, and the author tries to show that these means are very old, and were characteristic even for the mind of primitive people. He pays attention to the synonymy of ‘aphophatic’ negative pronouns and ‘cataphatic’ summative pronouns; to the pleonastic use of the negative particle *не*; to the syntactic *but*- constructions; and to necessative constructions.

Keywords: hesychasm, apophaticism, means of expression.

1. Що е апофатика

Изтъквано е (АБа; АБб; АГ), че апофатичността или отрицателният начин на изразяване е прастар метод за философско богопознание и богоописание, чиито корени могат да се търсят още във вавилонските митове, в Стара Индия (*Упанишадите*, философа Шанкара и граматика Бхартрхари), Древна Гърция (Платон и неоплатониците), Китай (даосизма) и остават актуални през Средновековието при християните (първите отци на Църквата и особено у исихастите), юдеите (Маймонид и др.) и мюсюлманите (Васил ибн Ата и др.), та до края на 20 и началото на 21 век у автори като К. С. Люис (атор на *Miracles* – 1947 г.), Иван Илич и Карен Армстронг (автор на *The Case for God* – 2009 г.).

Приемайки, че такава широко разпространение на явленияето не е случайно и опирайки се на материал от разположени на широк географски ареал езици, някои от които пазят явления, доста по-стари от тези в индоевропейските, ще си позволя да отида още по-далеч и да покажа, че използването на апофатичността като езиково средство е заложено още в примитивното съзнание на първобитния човек. Като образец използвам книгата на Иван Добрев *Българският език*, където в главата *Проговорилото мълчание* (Добрев 2005, 209–231) авторът дава прекрасен пример за съхранена езикова памет, показвайки как фразата у българските поети символисти от двадесетото столетие удивително наподобява тази на средновековните исихастки автори от 14–15 век, макар между едните и другите да няма пряка връзка и помежду им да стоят векове.

В книгата си, посветена на епитетите в старобългарската литература от 14–15 век (Илиев 2005, 42), изхождайки от принципа, че в апофатиката има приближаване до божия първообраз по пътя на отрицанието – изявява се не това, което Бог е, а това, което не е, показвах връзката между апофатичното богопознание и употребата на епитетите у старобългарските книжовници исихасти. Разбира се, като основа за изследването си ползвах някои предишни постановки по въпроса за апофатичността и за нейния антипод – катафатичността, предимно Флоровски (Христова 1994: 39; Флоровский 1997, XV–XVI; Видмарович 1998, 55–58; Добрев 2005 (тогава още под печат)). Както Флоровски (Цит. съч.) изтъква на посоченото място, за представителите на апофатическото богословие „Бог непознаваем и непостижим. Он Выше всякого понятия и имени, выше всех определений, „выше ума, и сущности, и знания“. Его нельзя ни осознать, ни вообразить, ни уразуметь, ни наименовать, ни постичь. .. Но это не значит, что Бог далек от мира или что Он скрывает Себя от разумных духов. Бог существенно открывается, и действует, и присутствует в тварях – тварь существует, и пребывает, и живет силою этого Божественного вездприсутствия... В этом Своем самооткровении миру Бог познаваем и постижим. Это значит, что Бог постижим только из откровения..., в известном смысле весь мир есть некий образ Божий, весь пронизанный божественными силами..., иначе сказать, Бог познается и постигается в Своих отношениях к миру или к твари... Бог постижим и описуем двояко. Или чрез резкое и решительное противопоставление миру, то есть через отрицание о Нем всех речений и определений, свойственных и подобающих твари, и именно всех – каждого и всякого. Или чрез возвышение всех определений, прилагаемых к твари – и снова всех и каждого. Так открываются два пути богопознания и богословия: путь положительного, или катафатического, богословия, и путь богословия отрицательного, или апофатического. И путь апофатического богословия есть высший: только он вводит в тот Божественный мрак, каким является для тварей Свет неприступный. Путь противопоставления Бога миру требует отрицаний. О Боге ничего нельзя сказать утвердительно, ибо всякое ут-

верждение частично, и тем самым есть ограничение: во всяком утверждении молчаливо исключается иное, полагается некий предел. В этом смысле о Боге можно и нужно сказать, что **Он есть Ничто**. .. (а по-долу ще се види, че **ничто = все!** – б. м. – Ив. Ил.). Он выше каждого отдельного и определенного что, выше всякого ограничения, выше всякого определения и утверждения, и потому выше и всякого отрицания. .., апофатическое „не“ равнозначно „сверх“ (или „вне“, „кроме“) – означает не ограничение или исключение, но возвышение и превосходство. .. Бог не есть ни душа, ни разум, ни воображение, ни мнение, ни мышление, ни жизнь, Он не есть ни слово, ни мысль. .. Поэтому путь познания есть путь отвлечения и отрицания. ..“

След казаното от Флоровски, което представлява есенция на исихасткия апофатически светоглед, ще се пренесе в 20 век и с помощта на един измислен анекдот, в който за авторитетност се споменава и името на Алберт Айнщайн (**Существует ли зло?**), ще покажа как апофатичността до голяма степен може да се опише с терминологията на физиката:

Профессор спросил:

– Если Бог создал все, значит Бог создал зло, раз оно существует. И согласно тому принципу, что наши дела определяют нас самих, значит Бог есть зло.

Студент поднялся и спросил:

– Профессор, холод существует?

– Что за вопрос? Конечно, существует. Тебе никогда не было холодно?

Молодой человек ответил:

– На самом деле, сэр, холода не существует. В соответствии с законами физики, то, что мы считаем холодом, в действительности является отсутствием тепла. Абсолютный ноль (-460 градусов по Фаренгейту) есть полное отсутствие тепла. .. Холода не существует. Мы создали это слово для описания того, что мы чувствуем при отсутствии тепла.

Студент продолжил:

– Профессор, темнота существует?

– Конечно, существует.

– Вы опять не правы, сэр. Темноты также не существует. Темнота в действительности есть отсутствие света. Мы можем изучить свет, но не темноту. Мы можем использовать призму Ньютона, чтобы разложить белый свет на множество цветов и изучить различные длины волн каждого цвета. Вы не можете измерить темноту. Просто луч света может ворваться в мир темноты и осветить его. Как вы можете узнать, насколько темным является какое-либо пространство? Вы измеряете, какое количество света представлено... Темнота это понятие, которое человек использует, чтобы описать, что происходит при отсутствии света.

Молодой человек спросил профессора:

– Сър, зло съществува?... Зла не съществува, сър... Зло это просто отсуствие Бога. Оно похоже на темноту и холод – слово, созданное человеком, чтобы описать отсуствие Бога...

Имя студента было – Альберт Эйнштейн.

Към това едновременно и просто, и гениално описание на противопоставянията *студ – топлина, светлина – тъмнина, добро – зло*, мога само да добавя, че по същата логика не съществува и *смъртта*, защото тя представлява просто пълно отсъствие на *живот*.

В главата от цитираната си книга, посветена на епитетите и исихазма (Илиев 2005, 36–55), илюстрирах и връзката между епитетите и апофатичността, продължавайки разсъжденията на Добрев, че езиковите белези на старобългарското апофатичното богословие са представките *вез-* и *не-* (за разлика от катафатичното богословие, чиито изразни средства са представките *пръ-* и *всье-*), а натрупването на морфемни епитети от типа *неизречен(ън)ъни*, *неизглаголан(ън)ъни* (познато и на по-ранни автори, но използвано в много по-голяма степен от исихастите) представлява опит за изразяване на неизразимото съвършенство, за предаване на непредаваемото, за изричане на неизречимото и за доближаване до божествената същност със слабите и непълноценни средства на човешкия език. Защото, както сочи Флоровски, апофатическото *не* означава възвишаване и превъзходство и е равнозначно на *сврѣх*, *извън*, *освен* (на последното ще обърна специално внимание по-долу). Примерите с апофатични епитети в споменатата ми монография, бяха много, но тук ще покажа само няколко: *невзходимы мракъ боговидѣнїа ЖИРЕТ*, *невечернїи свѣтъ ПСВНЕТ*, *невеществънынъ езыкъ ПСФЙБ*, *невеществъно млѣкво ПСФЙБ*, *невеществъно житїе ПСФЙБ*, *невеществъное прѣбыванїе ЖИРЕТ*, *невидимыи ѿтъць ПСКЕЕТ*, *неизглаголаннаа радость ПСЙПЕТ*, *неизглаголаннынъ даръ ПСКЕЕТ*, *неизреченнаа радость ПСКЕЕТ*, *неизреченнаа радость ЖСЛКК*, *неизреченное благое ПСЕТГЦ*, *неизреченнаа красота ЖМПИРДК*, *неизчтеныи плѣдъ ЖФТЕТ*, *нетѣннаа жизнь ППМИРВГ*, *нетѣннаа обитѣль ЖФТЕТ* и др. Ето и примери с представка *вез-*: *везмѣрнаа печаль ЖФТЕТ*, *везмѣрное желанїе ЖСЛКК*, *везмѣрное милованїе ЖМПИРДК*, *везчислынии народъ ЖПТЕТ*, *везчислынии трѣдъ ПСЙПЕТ*, *везчисльное чудо*.

Срещат се и епитети със сложни представки *прѣвн*, *прѣвез* (на практика израз и на двете споменати начала едновременно): *прѣвнечытеное мноужество ПСКЕЕТ*, *прѣвезмѣрнаа любовь ПСВНЕТ*, *прѣвезначелнаа и непостижимаа троица ПСДСДК* (вж. и *прѣвезначелное начело* у Григорий Палама по-долу).

Представките могат да се използват в състава на етимологични фигури (*непрѣстанныи мѣлвыи и моленїа непрѣстанно принѣсимыи ЖФТЕТ*), като особен ефект се постига в случаите, когато единият член на етимологичната фигура, маркиран положително, е противопоставен на друг член, маркиран отрицателно: *прѣвезначелное начело* Григорий Палама (**Ръкопис N: 82 от БАН**); *еже заградити тѣхъ незагражденнаа*

оу ста ЖИМЕТ, възходить въ невъходимыи мракъ боговидѣнїа ЖИРЕТ, и невеществѣно въ веществѣннѣ тѣлѣ исправляе житїе ЖМПИРДК.

Показах също, че висшата проява на апофатиката в употребата на епитетите е натрупването им във верига, което е свързано със схващането на исихастите, че чрез натрупване на множество синонимни названия на един и същ обект се извършва доближаване до неговата трансцендентна същност и се получава нещо като отражение на образа в няколко огледала: женихъ и зиждатель... необыменныи, невидимыи, неизглаголанныи... милосръдыи неизчтенныи... незловивы... ЖПТЕТ и т. н.

2. Аспекти на езиковата апофатика

А. За отрицанието и контрастивността

Тук ще премина към същността на статията си. Важна роля при търсенето на запазени „улики“ от времето, когато наред с логическата постройка на изречението и пасивно-ергативния синтаксис вероятно е доминирала и апофатичната мисъл, освен семантиката на отрицателната частица *не* играе контрастивността. Ще отбележа, че и според Хорн (**Horn 1978**, 131), който се позовава и на Йесперсен (**Jespersen 1917**, 4–5), отрицанието и контрастът са неразривно свързани – „the chief use of negative sentence is to contradict and to point a contrast“ (основната употреба на отрицателните изречения служи за противопоставяне и за изразяване на контраст). Контрастивността има връзка едновременно и с топиализацията или тематизацията на изречението, и с отрицанието и може да бъде изразявана по един и същ начин в някои от споменатите по-долу езици, които използват формално маркиране на съществителните при отрицание (славянските, балтийските, готски, баски, японски и т. н.) или поне маркират формално със специална морфема логическия подлог.

В статията си *Отрицателен генитив и топик* (**Илиев 2014**) посочих, че граматичната категория топик (тема, логически подлог) в далекоизточните езици служи за изразяване на контраст, независимо дали между вече известното и новото, или между посоченото и непосоченото. Например:

корейски *Jon ajik kimchi-nan mot mogoyo* ‘аз още кимчи не мога да ям [но мога да ям други корейски ястия]’.

японски *Terebi-wa mimasen* ‘не гледам телевизия (макар че обичам да правя нещо друго)’.

В същата статия, където разгледах употребата на отрицателен генитив и сходните му явления в редица езици от Пиринеите до Японския архипелаг, изтъкнах и поразителната семантична прилика между посочените японски и корейски примери и цитираните подобни руски, където контрастът се изразява също с редуване на две окончаниа:

Не ем ветчини (изобщо) – *Не ем ветчину* (в противоположност на другите видове ядене);

Не люблю громкой музыки – *Не люблю современную музыку* (в противоположност на другите видове музика).

Б. За синонимията между катафатическите обобщителни местоимения и апофатическите отрицателни местоимения

Както е изтъквано (Feuillet 2006, 567), отрицанието е сложен феномен и служи за предаване на най-различни семантични оттенъци. В руски се вижда тъждествеността на следните фрази (за която бе намекнато по-горе, между редовете на текста от Флоровски): *Никто не спит* = *Все не спят* (Бондарко 1983, 91; Илиева 2004, 55). На японски също (по Horn 1978, 147) изречението *Minna ikanakatta yo* означава ‘nobody went’ (‘никой не отиде’, букв. ‘всеки не отиде’ – *minna = everybody!* ‘всеки’ – б. м. – Ив. Ил.) и добавянето на топикален маркер само леко променя смисъла му: *Minna-wa ikanakatta yo* ‘not all went’ (‘не всеки отиде’). В отношенията между отрицателните и обобщителните местоимения отрицателният генитив също се проявява, като при замяна на руското *все* с *ничто* генитивът става задължителен, измествайки номинатива (Падучева 2006, 31): *Все это я не знал* = *Ничего этого я не знал*. Въпросното тъждество между обобщителните и отрицателните местоимения, ако се погледне през призмата на апофатичността, е неин първичен израз в лицето на отрицателните, докато обобщителните са реализация на катафатическото начало!

В. За апофатичния контраст между логика и граматика, изразен с отрицателната частица не

В статията си *Отрицателен генитив и топик* (Илиев 2014) обърнах внимание и на конструкции от типа *Ще чакам, докато не дойдеш* (в които се използва апофатичния маркер *не*), които са характерни за всички славянски езици и които всъщност означават *Ще чакам, докато дойдеш* = *Ще чакам само докато дойдеш* = *Ще чакам, освен докато дойдеш* = *Ще чакам, но само докато дойдеш* = *Ще чакам, но не след като дойдеш*.

В съвременния български език явлението е напълно нормално:

... една чертица от закона няма да премине, докато всичко **не** се сбъдне
Мт 5. 18 (Библия 1991);

Ни мога да откажа, че циганинът (Шибил) **не** беше юнак (Хитов 1973, 50).

Бауерови (**Bauer, Baueroва 1972**) са писали статия по въпроса за калкирането на подобни фрази в превода на старобългарския евангелски текст, където под гръцко влияние отрицателната частица се изпуска.:

не изидеши отъ тѣдѣ донѣдеже въздаси послѣдънии конѣдратъ – гр. ἕως ἄν ἀποδῶς τὸν ἔσχατον κοδράντην (Мт 5. 26 Зогр, Мар).

Но:

не благословѣхъ него донѣдеже не отъстѣпитъ модрѣствованиа Супр. 298. 27 – οὐκ εὐλόγω αὐτὸν ἕως οὗ ἀποστῆ του φρονήματος. ..

От българските автори само Илиева (**Илиева 1995, 26**) е споменавала тази славянска синтактична особеност, обръщайки внимание на факта, че тук става въпрос за контраст между логика и граматика: *Кой се страхува България да не стане Кувейт на Европа?* = *Кой се страхува България да стане Кувейт на Европа.*

Ще дам примери и от други славянски езици, първо от руски (**Russian Dictionary 1958, 12, 19, 21**):

Нам придется баловать ее, пока она не поправится – англ. *We must baby her until she gets well again*;

Его дела или успешно, пока он не натворил глупостей – *His business was a success until he blundered*;

Они держались очень официально пока лед не был разбит шуткой – *They were formal until a joke broke the ice.*

Изтъквано е (**Семнадцать открыток**), че в руски (но това се отнася и за останалите славянски езици) *Чайник долго остывает* е същото като *Чайник долго не остывает*. Защото всъщност *не остывает* е апофатически израз на *'е горещ'*.

Примери от чешки (**Czech Dictionary 2007, 47**):

Počkam dokud nepřijdeš – англ. *I'll wait until you come* 'ще чакам, докато не дойдеш';

Dokud nebudeš hotový ... – *Until you have finished ...* 'докато не станеш готов'.

Английски не споделя характерната за славянските езици употреба на отрицателната частица, но в романските езици, например в италиански, се наблюдава аналогичен процес (**Първанов 2003, 270**):

Все пак, докато не се върне разписката обратно, не мога да съм сигурен, че ... – *... comunque finché non torna indietro la ricevuta ...*

Същото е и във френски:

Il est plus grand que je ne croyai – англ. *He is taller than I imagined* 'той е по-висок, отколкото си представях' – буквално, '... отколкото не си представях' (**Dictionnaire 2005, 211**).

В последните два примера частицата *ne* в изречението се комбинира със съюза *que* ('отколкото' = 'вместо'), като стои след него (*que ... ne*), но в примерите

непосредствено по-долу ще се види, че в един друг вид подобни конструкции местата им се разменят (*ne ... que*).

Г. За апофатичността на освен-конструкциите

И тъй като по-горе бе отбелязано (по Флоровский 1997), че апофатическото *ne* е равнозначно на *свърх, извън, освен* (!) – първите две на словообразователно-морфологично ниво, като следващ пример за доказване на твърдението, че апофатиката е много древно логично и съответно граматично средство, ще използвам именно противопоставителни конструкции, съдържащи *освен*, които са израз на синтактична апофатика. Като илюстрация ще се даде изречението ‘говоря само (съвсем) малко. .. език’ (по TL 2002), което в много езици, често познаващи и отрицателния генитив или сродните му явления, се изразява с използване на контраст и отрицание (‘не говоря. .. освен малко. ..’). С друга цел примерите бяха използвани от мен и във вече посочената ми статия за отрицателния генитив и топика (Илиев 2014).

В наследилия някои синтактични особености на древните келтски езици френски език изречението ‘говоря само малко френски’ – буквално, ‘не говоря освен/отколкото малко френски’ изглежда така:

Je ne parle qu’ un petit peu de français.

аз не говоря освен малко френски

Тук трябва да се прибави и келтският ирландски език:

Nil agam ach beagáinín Gaelige.

не говоря освен малко ирландски

И в баски, който пък от своя страна е повлиял на келтски:

Zoritxarrez, euskara pixka bat baino ez dakit.

за жалост баски малко освен не знам

Древната конструкция се среща и в езиците на Азия. Например, в японски:

Watashi-wa nihongo-ga sukoshi shika hanasemasen.

аз японски малко освен не говоря

Или в корейски:

Jonan hangugo-rəl jogəm pakke mot hamnida.

аз корейски малко освен не владее

Подобна конструкция отново съществува и в италиански, и в испански (Първанов 2003, 166, 268, 307; Spanish Dictionary 2005, 569, 598):

итал. *Puccini non ha avuto che un desiderio – diventare musicista – Пучини нямаше друго желание, освен да стане музикант’;*

итал. ... *non ci resta che scegliere un’agenzia – .. не ни остава нищо друго, освен да изберем една агенция’;*

итал. *In questi mesi non ho fatto che mangiare* – През тези месеци **не** правих нищо **освен да ям**;

исп. *Eso no es más que un prejuicio* – англ. *That's just a prejudice* – ‘това е само предразсъдък’ – буквално, ‘това не е (нещо) повече отколкото/освен предразсъдък’;

исп. *No son más que habladurias* – *It's just scandal* ‘това е само скандал’ – буквално, ‘не е (нещо) повече отколкото/освен скандал’.

Същото се среща вече и в английски, като липсата на признака може да се предава и само със съюза *but*, който значи едновременно и ‘освен’, и ‘но’ (**English Dictionary 2005**, 166):

He's anything but violent (= *not violent in any way*) ‘той е всичко освен жесток’ = ‘... не е жесток изобщо’.

She's one of those guests who does nothing but complain ‘тя е една от онези гости, които (не) правят нищо (друго) **освен да се оплакват**’ = ‘тя е една от онези гости, които **само** се оплакват’ = ‘**все** се оплакват’ – сравни с руското редуване *Никто не спит* = *Все не спят*;

This car has been nothing but trouble ‘тази кола не е нищо (друго) освен беля’.

В северноамериканския език лакота (**Ullrich 2011**, 813) – да се отрича факт е нелогично за съзнанието на говорещия, затова английските допълнителни изречения с отрицателен глагол (*I didn't see that they were dancing* ‘не видях, че те танцуват’), се изразяват по друг начин, включително с противопоставителна конструкция, която може да се възприеме и като *освен*-конструкция (англ. *but* = ‘но’, ‘освен’):

They were dancing but I didn't see that ‘те танцуваха, но аз не видях това’.

Подобни конструкции има и в съвременния български. Като пример може да се цитира едно изречение от Иван Вазов, публикувано във вестник *Народен глас* от 21.08.1882 г. (по **Алипиева**):

Ние ставаме материалисти! Ние Ще изгубим вярата в себе си и нашия идеал няма да бъде освен джобът ни, добре натъпкан с пари (= *ще бъде само* – б. м. – **Ив. Ил.**).

Някой би могъл да възрази, че Вазов е говорел френски и може да е употребил изречението като френска синтактична калка. Но примерът не е единствен:

Той не изгонва бесовете, освен чрез Велзевула, бесовския княз Мт 12. 24 (**Библия 1991**).

Явлението явно (и логично) е познато още в старобългарски, като предлогът *нъ* *освен* със значение ‘но’ може да се възприема и като ‘освен’:

Не всички възприемат тая дума, но ония, на които е дадено Мт 19. 11 (**Библия 1991**) – не вси възвѣстатъ словесе сега нъ имъже дано естъ Мариинското евангелие (**Ягич 1960**) = ‘не всички възприемат тая дума, **освен** ония, на които е дадено’ = ‘**никой** не възприема тая дума, **освен** ония, на които е дадено’.

Или още по-ясно в Мт 5. 13 от Дечанското евангелие (Ягич 1960) – аще же солъ ѿбѣоу ѿметъ... ни къ чесоу же бѣдетъ... нъ да ѿсыпана бѣдетъ възъ... ‘ако солта се обезсоли, за нищо няма да става, **освен** да се изсипе отвън’.

Ето примери от оригинални старобългарски произведения:

что бо ꙗко мнѣ сладчаше се на семь свѣтъхъ нъ по стѣби троици живѣти и оумрѣти ‘какво е по-сладко за мен на този свят, освен според Светата Троица да живея и да умра’ ПЖККФ (Климент Охридски, 93);

нѣсть се нъ домъ божи ‘това не е нищо друго **освен** дом божи’ (превод по цитираното издание) ЖСДГЦ (Давидов, Данчев и др. 1983, 102–103).

И македонската изследователка Гюркова (Гуркова 2008, 43) изтъква, че в сложните изречения, в които се изразява ограничаване на съдържанието в първото изречение, съюзът нъ има значение ‘освен’: татъ не прихѣдитъ нъ да оукрадетъ ѿ оубиетъ Мк 9. 8 Зоґр, Мар (дава и редица други примери от покъсни паметници).

Д. За апофатичността на наложителните конструкции

Друга проява на синтактична апофатичност са конструкциите, в които тя участва при изразяване на необходимост или наложителност (‘трябва’ = ‘не мога да не’). Подобно нещо има в латински или руски (Horn 1978, 164):

лат. *Non possum non amare* ‘I must love’ – буквално – ‘I can not not love’ (‘трябва да обичам’) = ‘не мога да не обичам’;

руск. *Я не мог не дать ему награду* ‘I had to give him a reward’ (‘трябваше да му дам наградата’) – буквално, ‘не можех да не му дам наградата’.

И в български се срещат такива примери. Например:

Ми той Гошу ни мой дъ ни ги знай ‘Гошо трябва да ги познава’ (Маломирово, Елховско – собствена информация);

Нѣма да не слѣзеш! (от влака) = ‘непременно ще слезеш’ – реплика на кондуктора към една жена, която се страхуваше да не изпусне спирката си (Записан във влака Видин – Криводол през май 2016 г.).

Паралел на същото може да се види отново в японски (ТКЕJLPD 1996, 90, 97, 300):

Hoka-no hito-no kimochi-o kooryo-ni irenakereba ikenai ‘you must consider other people’s feelings’ (‘трябва да се съобразяваш с чувствата на другите’) – буквално, ‘ако не се съобразяваш с чувствата на другите, не става’;

Sono futatsu-no keekaku-o choosee shinakereba naranai ‘we have to coordinate the two plans’ (‘ние трябва да координираме тези два плана’) – буквално, ‘ние тези два плана, ако не координираме, не става’;

Watashi-wa sugu-ni ikanakereba naranai ‘I must go at once’ (‘аз трябва да отида веднага’) – буквално, ‘аз веднага ако не отида, не става’.

Изводи

Представените примери от различни езици от целия свят показват, че в много от тях апофатичността (морфологична или синтактична), която е любимо средство на исихастките старобългарски автори от 14 и 15 век, е често употребявано граматично средство, което се проявява по различни начини. Тя е и изключително древно явление и въз основа на показания материал може да се допусне, че началото му е било заложено още в първобитното езиково съзнание.

ЛИТЕРАТУРА

- Алипиева:** А. Алипиева. Спонтанното битие (<http://liternet.bg/publish/aalipieva/kompleksi/vazov.htm>)
- АБа:** Апофатическое богословие (https://ru.wikipedia.org/wiki/Апофатическое_богословие)
- АБб:** Апофатично богословие – В: Православен речник (pravoslavieto.com/rechnik/index.htm)
- Библия 1991:** Библия сиреч книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет. София, 1991.
- Бондарко 1983:** В. Бондарко. Отрицание как логико-грамматическая категория. Москва, 1983.
- Видмарович 1998:** Н. Видмарович. Отражение исихастких идей в создании образа святого (На материале древнерусской агиографии). – В: Старобългаристика, XXII, 1998, 3, 51–66.
- Ѓуркова 2008:** А. Ѓуркова. Синтакс на сложната реченица во македонските црковнословенски ракописи. Скопје, 2008.
- Давидов, Данчев и др. 1983:** А. Давидов, Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова, П. Ковачева, Т. Генчева. Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак. София, 1983.
- Добрев 2005:** Ив. Добрев. Българският език. София, 2005.
- Илиев 2005:** Ив. Г. Илиев. Епитетът в славянобългарската агиография от 14–15 век. Пловдив, 2005.
- Илиев 2014:** Ив. Илиев. Отрицателен генитив и топик. – В: Актуални проблеми на балканистиката и славистиката. Доклади от Втората международна конференция, проведена на 9 и 10 ноември 2012 г. Велико Търново, 2014, 115–126.
- Илиева 1995:** Л. Илиева. Отрицанието и езиковата структура: Grammatica contra logicam. – В: Съпоставително езикознание, XX, 1995, 1, 19–28.
- Илиева 2004:** М. Илиева. Българинът в своите местоимения. София, 2004.

- Климент Охридски:** Кл. Охридски. Събрани съчинения. Том трети. София, 1973.
- Падучева 2006:** Е. Падучева. Генитив дополнения в отрицательном предложении. – Вопросы языкознания, 2006, 6, 21–43.
- Първанов 2003:** Х. Първанов. Италиански език. Самоучител в диалози. Велико Търново, 2003.
- Семнадцать открыток:** 17 открыток о тонкостях русского языка (<https://www.adme.ru/svoboda-kultura/17-otkrytok-o-tonkostyah-russkogo-yazyka-1022360/>)
- Существует ли зло?:** Существует ли зло? Ответ одного студента на этот вопрос поразил меня до глубины души! (http://storyfox.ru/post/sushhestvuet-li-zlo-otvet-odnogo-studenta-na-etot-vopros-porazil-menya-do-glubiny_dushi/)
- Флоровский 1997:** Г. Флоровский. Corpus Areopagiticum. – В: Дионисий Ареопagit. О небесной иерархии. Санкт-Петербург, 1997.
- Хитов 1973:** П. Хитов. Как станах хайдутин. Фамилиарни забележки. Литературна обработка – Николай Хайтов. София, 1973.
- Христова 1994:** И. Христова. Речник на словата на Климент Охридски. София, 1994.
- Ягич 1960:** В. Ягич. Мариинское четвероевангелие. Грац, 1960.
- AT:** Apophatic Theology (https://en.wikipedia.org/wiki/Apophatic_theology)
- Bauer, Baueroва 1972:** J. Bauer, M. Baueroва. Staroslověnske spojky typu *doňdeže, doňeliže*. – В: Syntactica slavica. Vbrané práce ze slovanské skladby. Brno, 1972, 421–427.
- Czech Dictionary 2007:** Česko-anglicky mluvnik. Praha, 2007.
- Dictionnaire 2005:** Larousse Dictionnaire school poche. Français – Anglais, Anglais – Français. Paris, 2005.
- English Dictionary 2005:** Cambridge Advanced Learner’s Dictionary. Cambridge, 2005.
- Feillet 2006:** J. Feillet. Introduction à la typologie linguistique. Paris, 2006.
- Horn 1978:** L. Horn. Some Aspects of Negation. – In: Universals of Human Language. Vol. 4. Syntax. Stanford, 1978.
- Jespersen 1917:** O. Jespersen. Negation in English and Other Languages. Copenhagen, 1917.
- Russian Dictionary 1958:** A Phrase and Sentence Dictionary of Spoken Russian. New York, 1958.
- Spanish Dictionary 2005:** Collins Easy Learning Spanish Dictionary. Glasgow, 2005.
- TL 2002:** 101 Languages of the World. Transparent Language, Inc., 2002.
- Ullrich 2011:** J. Ullrich. New Lakota Dictionary. Bloomington – Pierre, 2011.

СЪКРАЩЕНИЯ

АБа – Апофатическое богословие

АБб – Апофатично богословие

АТ – Apophatic Theology

ЖИМЕТ – Житие на Иларион Мъгленски от Евтимий Търновски

ЖИРЕТ – Житие на Иван Рилски от Евтимий Търновски

ЖМПИРДК – Житие с малка похвала за Иван Рилски от Димитър Кантакузин

ЖПТЕТ – Житие на Петка Търновска от Евтимий Търновски

ЖСДГЦ – Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак

ЖСЛКК – Житие на Стефан Лазаревич от Константин Костенечки

ЖФТЕТ – Житие на Филотея Търновска от Евтимий Търновски

Зогр – Зографско евангелие

Мар – Мариинско евангелие

Мк – Евангулие от Марко

Мт – Евангелие от Матей

ПЖККФ – Пространно житие на Константин-Кирил Философ

ППМИРВГ – Повест за пренасяне мощите на Иван Рилски от Владислав Граматик

ПСВМНЕТ – Похвално слово за Великомъченица Неделя от Евтимий Търновски

ПСДСДК – Похвално слово за Димитър Солунски от Димитър Кантакузин

ПСЕТГЦ – Похвално слово за Евтимий Търновски от Григорий Цамблак

ПСЙПЕТ – Похвално слово за Йоан Поливотски от Евтимий Търновски

ПСКЕЕТ – Похвално слово за Константин и Елена от Евтимий Търновски

ПСФЙБ – Похвално слово за Филотея от Йоасаф Бдински

Супр – Супрасълски сборник

ТКЕJLPD – The Kenkyusha English-Japanese Learner's Pocket Dictionary

TL – Transparent Language